

7. Филипович П. П. Літературно-критичні статті / П. П. Филипович. — К., 1991. — 270 с.
8. Сапфо : збірник статей / упорядники О. Галета, Є. Гулевич (центр гуманітарних досліджень Львівського націон. ун-ту ім. Івана Франка). — Львів : Літопис, 2005. — 320 с.

The article focuses on the circumstances and the degree of interest of Pavlo Pulyupovych, a profession-neoclassic, in the figure of the ancient Greek poetess Sappho as well as on the peculiarities of her reception in the research of the famous scientist.

Key words and word-combinations: Sappho, translations, reminiscences, verification.

Отримано: 28.05.2012 р.

УДК 811.161.2'282(477.43):811.161.2'373.21

І. М. Потапчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

НАРОДНІ НАЗВИ НИЗОВИН У ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті проаналізовано реалізацію найменувань з семантикою “низовина” у говірковому мовленні, відзначено нестійкість і коливання значень зафіксованих лексем, визначено типи загальноукраїнські елементи й ареальну специфіку номінації географічних реалій.

Ключові слова і словосполучення: сема, лексема, семантика, західноподільське діалектне мовлення, народна географічна термінологія.

Дослідження з української діалектології не втрачають свого значення у сучасній лінгвістиці. І сьогодні поряд з іменами знаних діалектологів по праву варто виділити й ім'я Івана Огієнка, хоча його праці ще чекають ґрунтовного вивчення. За свідченням Й. Дзєндзелівського, «поряд із фундаментальними дослідженнями з історії української мови, сучасної української літературної мови, палеографії, лексикології, етимології тощо в науковому доробку проф. І. Огієнка значне місце посідають і праці з української діалектології» [3, с. 257]. І хоча «переважна їх більшість так чи інакше тісно пов'язана з проблемами історії української літературної мови та стандартизації сучасної української мови на базі середньонаддніпрянських говірок», професор теж цікавився народною географічною термінологією. Незаперечним свідченням цього є згадка про те, що у 50-х роках він написав працю «Географічні назви в українській мові», яка, на жаль, поки що не видана [10, с. 628].

Народні терміни – невичерпне джерело поповнення наукової термінології. Це легко підтверджується численними прикладами. Достатньо згадати такі геоморфологічні та ландшафтні назви, як *гряда*, *грива*, *полонина*. Часто з'ясується, що численні наукові терміни, що сприймаються як іншомовні, сягають своїм походженням народної лексики. Процес переходу народних географічних термінів до наукової термінології триває і досі. У багатьох випадках вони точно і предметно інформують про суть, особливості, ознаки географічного об'єкта, природного явища, процесу.

Номінація – це той процес, що постійно супроводжує пізнання людиною навколишнього світу. За свідченням А. Суперанської, «чим повніше і точніше пізнання, тим детальніше найменування» [11, с. 88]. Це твердження видається

особливо актуальним для народних географічних назв, адже цей пласт лексики активно вживаний кожним мовцем, бо позначає середовище його існування і є необхідним засобом щоденного спілкування. Такі дослідження можуть прижитися й історикові мови, і топономасту, і діалектологу.

З огляду на відсутність системних студій над народною географічною термінологією західноподільських говірок, а особливо номенів на позначення низовин, запропонований матеріал особливо цінний.

Завдання нашої статті: подати апелятиви низовин та простежити особливості номінації таких реалій у народній географічній терміносистемі досліджуваної території (маємо на увазі 96 н.п.п. Віньковецького, Волочиського, Городоцького, Дунаєвського, Кам'янець-Подільського, Новоушицького, Черемовецького, Ярмолинського р-нів Хмельницької та Гусятинського р-ну Тернопільської обл.).

Варто зауважити, що між лексико-семантичними групами “рівнина” “долина”, “низовина”, існують дуже тісні та давні внутрішні зв'язки. Особливістю їхнього вияву у діалектному мовленні є те, що часто для передачі відмінних сем мовці послуговуються тими ж самими лексемами. Це пов'язано зі специфікою сприйняття таких географічних реалій: все, що вивиснується над навколишньою територією, називають горою, горбом, підвищенням, а все, що розташоване нижче відносно горба, іменують низовиною або долиною. Якщо ж простір, про який ідеться, простягається умовно на рівні очей інформанта, то його кваліфікують як рівнину. Порівняймо наукове визначення понять. *Рівнини* – відносно рівні ділянки земної поверхні, часто значної площі, з невеликим (до 200 м) коливанням висот і малим (до 5°) нахилом, один з найважливіших елементів рельєфу суходолу і дна моря та океанів. На території України розрізняють низовинні рівнини (низовини) з абсолютними висотами 0-200 м (Причорноморська, Придніпровська, Поліська) і підвищені рівнини (височини) з висотами понад 200 м (найбільші – Придніпровська, Волинська, Подільська, Приазовська) [1, III, с. 134]. *Долини* – від'ємні лінійно витягнуті форми рельєфу. У будові долин виділяють схили (борти) і дно. Схили бувають уривчастими (каньйони, тіщини) і терасованими. Долини бувають річкові, балки, яри [1, I, с. 351]. *Низовина* – низовинна рівнина – ділянка суходолу значного розміру з абсолютною висотою до 200 м над рівнем моря. Має рівну або слабопогорбовану поверхню. Низовини формуються в межах рівнинних і гірських областей [1, II, с. 415].

Загалом сема “низовина” (в загальному значенні) через діяння уже зазначених вище чинників виявляє певну подібність до ‘рівнини (в загальному значенні) та декларується такими лексемними одиницями: *балка*, *берег*, *бережок*, *унізу*, *долина*, *западина*, *ложбина*, *западина*, *лощина*, *луговина*, *луки*, *низ*, *низи*, *низина* (у багатьох н.п.п.), *низовина* (майже в усіх н.п.п.), *поділ*, *подол*, *понижина*, *рудка*, *улоговина*, *хонта*.

З-посеред наведених найменувань найбільшу частотність уживання виявляють утворення з коренем *низ-* (з псл. *nizъ* “униз” [4, IV, с. 86]): *унізу*, *низ*, *низи*, *низи́на*, *низовина*, *понижина*. Найпродуктивніший твірний формант – типовий суфікс *-ин-* з просторовим значенням.

Наступне словотвірне гніздо у семантичному ряді – це найменування *берег*, *бережок*, що представляють похідне значення та засвідчують семантичний перехід ‘берег’ ↔ ‘низовина (в загальному значенні)’.

Важливе значення для передачі аналізованої семантики мають спільно-кореневі слова та фонетичні форми з коренем *дол-/діл-*: *долина*, *поділ*, *подол*.

Наявність трав'янистої рослинності як неодмінна характеристика низовинної території закріплена у географічних термінах *лощина*, *луговина*, *луки*,

хонта. Останній термін – діалектизм, що у західноподільських говірках розширив своє значення: “бур’ян” ↔ «трава» ↔ «низовина» (в загальному значенні). Апелятивна назва *лоуїчина* (літ. “тс., що видолинок” [9, IV, с. 551]) також передає семантику пониженого рельєфу. В українських говірках *лощина* позначає такі географічні реалії: “невеликий яр”, “степовий яр”, “підвищений луг”, “низовина” (в загальному значенні), “прогалина в лісі” [5, с. 235].

Демінутивне утворення *ложбинка* мотивоване коренем дієслова *лежати* і на загальноукраїнському просторі переважно передає семантику низовинної території: “заглибина, западина, улоговина, річище” [4, III, с. 212]. Подібні семантичні особливості декларує лексема *улогівина* “велика заглибина в рельєфі місцевості, западина з пологими схилами” [9, X, с. 431]. За нашими матеріалами, *ложбинка* передає поняття “рівна місцевість між підвищеннями” та «долина» (в загальному значенні). Зазначене уповноважує нас на висновок про зрушення семантики між лексо-семантичними групами “підвищення” ↔ “рівнина” ↔ “низина” у діалектному мовленні.

Непоодинокими є випадки, коли “низовина” (в загальному значенні) у свідомості мовців асоціюється з територією, де стоїть чи збирається вода. Такі особливості сприймання відображає географічний термін *рудька*. Зауважимо, що діалектності не обов’язково таке найменування пов’язують зі вмістом залізистих руд у воді.

Географічну реалію “широка низовина” у говірковому мовленні передають лексеми *доліна*, *поле*, *розд’їл*, *рос’т’їк*.

За нашими матеріалами, лексема *поле*, окрім основного значення, відображає антонімічні поняття ‘невелика рівнина’ та ‘широка низовина’. Апелятиви *розд’їл*, *рос’т’їк*, що мотивуються коренями дієслів *розділитися* та *розтікатися*, у досліджуваному ареалі частіше вживаються з основним значенням: “розгалуження русла річки”. Слушною видається нам думка дослідниці Т. Марусенко стосовно того, що у найменуванні *розділ* (“широка рівнина”, “долина”) модифікуюча функція префікса зберігається досить виразно [6, с. 48].

Сема “вузька протяжна низовина” реалізується завдяки лексемам *балка*, *видолинок*, *вуз’ка долина*, *долина*, *жолуби*, *на долин’ї*, *низи́на*, *прот’ажина*, *уложина*.

Апелятив *жолуби* закріплює ознаки лінійно вигнутого рельєфу і (щоправда, у формі однини) побутує також для найменування “яру, утвореного дією вод”. Найменування *прот’ажина* мотивується прикметником *протяжний*, ГТ *уложина* – дієсловом *уложити*. Інші утворення, на нашу думку, семантично прозорі.

Переважання тельмографічної (болотознавчої) термінології – основна ознака семантичного ряду на позначення “заболоченої низовини”. Тут фіксуємо такі лексеми та варіанти: *багно*, *болото*, *д’їл*, *долина*, *драговина*, *м’лака*, *м’лахо*, *мокр’ак*, *мочари*, *мочари*, *мочарин’а*, *мочари́с’ко*, *мочар’ї*, *мочар’ї*, *мочаро*, *мочи́ри́сько*, *р’їу*, *р’їве́н’*, *рудька*, *рутка*, *тина*, *топ*, *тр’асови́на*, *тр’асовина*.

Різнорозмірною за твірними формантами, акцентуаційними особливостями та граматичними формами за групу географічних термінів, які вживаються на позначення “болота (в загальному значенні)”, є група найменувань “заболоченої низовини” з коренем *мок-моч-*: *мокр’ак*, *мочари*, *мочарин’а*, *мочари́с’ко*, *мочар’ї*, *мочаро*, *мочи́ри́сько* (суфікси *-ар-*, *-р-*, *-як-*, *-ин-*, *-иск-*, *-иськ-*; форми ч., с., ж.р.).

Характерну ознаку “мокрый, вологий” передають лексеми *м’лака*, *м’лахо*. Остання лексема, очевидно, є фонетичним варіантом від попередньої.

Лексема *р’їве́н’* має таку загальномовну географічну семантику: “умовна горизонтальна лінія або площина, що служить межею висоти, яку має або на якій міститься хто-, що-небудь” [9, VIII, с. 547]. Очевидно, у назві відбито

прагнення діалектоносіїв закріпити семантику “межова територія”, тобто відмінна, чимось особлива територія.

Ознака “територія, що розмита водою” стала основною для появи найменування *p'iy* ‘заболочена низовина’ (див. літ. *piv* ‘довга глибока канава, розмита водою або викопана в землі’ [9, VIII, с. 547]). При цьому, зрозуміло, йдеться про натурогенне походження географічного об’єкта.

Зауважимо, що лексема *rud'ka* (*рутка*) майже у тих самих н.п. говіркового простору побутує ще з семантикою ‘заболочене пасовисько’.

Інші апелювати проаналізовані у складі ЛСГ “болото”, де більшість із них уживаються з основним значенням.

Ядром семи “**низовина, поросла деревами**” є апелюватив *pe^mrel'icos*. Ряд продовжують найменування з вказівкою на наявність або тип рослинності (*v'il'xi*, *d'ib'rova*, *du'ki*, *za'l'ic'a*, *l'ic*, *l'icos*, *pa'sadka*, *cha'ic'i*) чи розташування ГО та особливості рельєфу (*do'lina*, *do'linka*, *nad be're'gami*).

Болотознавча термінологія переважає й у найменуваннях, що передають сему “**низовина, що залита водою**”: *ba'gva*, *ba'gno*, *bo'loto*, *zaplava*, *zaplavi*, *zaliiv*, *zar'icok*, *mo'char*, *mochar*, *poplavi*, *p'iy*, *rozliiv*, *rozl'iy*.

Ядром семи “**низовина біля річки**” є лексема *bere'g* (у більшості н.п. ареалу) (тс. [13, с. 28; 5, с. 216]). Загалом ряд продовжують полісеманти, відомі й в інших лексико-семантичних групах, що вживаються у багатьох н.п. як дублетні назви: *vig'in*, *do'lina*, *do'linka*, *zar'icok*, *levada*, *le'vada*, *lug*, *mochar*, *mo'char*, *nizi'na*, *pl'osha*, *iyar*.

Лексеми *obolon'*, *obolon'a*, *pologi*, *te'rasa* не траплялися серед репрезентантів інших сем. Апелювати *obolon'*, *obolon'a*, що у загальноукраїнському масштабі позначають майже те саме поняття: “заплавні луки”, “заросла травною низина, луг, вигін” [9, V, с. 550]; в укр. гов. *bolon'nia*, *bolon'ny*, *obolon'e*, *obolon'nia*, *obolon'ny* ‘лугова низина’ [5, с. 217, 238] (див. ще зах.под. *bolon'a* ‘рівнина, вкрита травною’), відомі слов. мовам (п. *blonia*, *blonie*, *blon*; ч. *blana* ‘оболоння’; болг. *blana* ‘дерн’) та виводяться від псл. **bolny* ‘трав’яниста низина’; похідне утворення від того самого кореня *bol*, що й *boloto* [4, I, с. 226]. Цікаву семантику задекларовано білоруською мовою: блр. *ablonne* “місце коло ріки, яке заливається під час повені водою”, “рівнина, рівне поле”; *abalony* “низинні місця, луг звичайно у низкій частині біля ріки, які під час повені заливаються водою”, “простір між двома валами, які оточували старожитнє місто” [15, с. 5-6].

Загальноукраїнський ГТ *pologi* теж відомий з семантикою рівнинної території: “степова рівнина, низовина, що полого, поступово спускається до берега річки” [9, VII, с. 90] (пор.: у Марусенко *pologi* “низовинна рівнина по лівих берегах рік”, “низовинна місцевість біля ріки”, “рівнина (в загальному значенні)” [5, с. 243]).

Найменування *te'rasa* (запозичення з французької мови, фр. *terrasse* “земляний насип” [4, V, с. 549]) “горизонтальні або трохи похилі уступи земної поверхні (на схилах гір, річкових долин і на узбережжях озер та морів), що розташовані один над одним і показують рівень води в минулому” [9, X, с. 83] закріплює ознаку “погорбованість території”.

Моен *zar'icok* “низовина біля річки” (передає ще сему ‘луг заливний’) на досліджуваній території декларує семантику, відмінну від загальномовної: “рукав річки” [9, III, с. 293].

Лексеми *do'lina*, *do'linka* представляють семантичний перехід “низовина біля річки” ↔ «долина”.

Важливого значення для говіркової реалізації семи “**низовина, поросла травною**” набувають найчастотніші дублетні найменування *lug*, *lu'ka*, *s'ino'k'ic*.

ГТ *lug* в українських говірках побутує на позначення сем “низовина, поросла травною”, “низовина, поросла лісом”, “низовина (в загальному значен-

ні)”, “низовина біля річки”, “низька місцевість”, “ліс на низовині”, “ліс на низьких місцях біля річки”, “викорчувана місцевість” [5, с. 235]. Поодинокі вкраплення, що охоплюють по одному н.п. майже у кожному районі, становить назва *долина*. Зауважимо, що у «Матеріалах до словника українських географічних апелятивів» лексема *долина* репрезентує 10 значень, а за нашими спостереженнями на досліджуваній території передає 14 сем.

Номен *виг'ін*, *долинка*, *косо́виц'а*, *ле^ввади*, *лу́жок*, *оболон'а*, *паша*, *пашн'а*, *с'іно́кос* з семантикою ‘низовина, поросла трав’ю’ у західноподільському діалектному ареалі вживаються спорадично. Більшість із них загальноомовні та їхнє основне значення стосується лексико-семантичної групи “луг”.

Утворення *косо́виц'а* – семантично прозоре (див. укр. *косо́виця* “час прибирання сіна” [8, II, с. 291]). Лексема *с'іно́к'іс*, діалектний фонетичний варіант *с'іно́кос* (укр. *сіно́кос* “час прибирання сіна” [8, IV, с. 127]) та географічний термін *косо́виц'а* розвинули своє значення з основного: від номінування процесуальної дії – до номінування місця, де відбувається дія; від номінування рослинності – до номінування місця, де росте рослинність. Крім того, очевидним є накладання семантики: проаналізовані лексеми ще подаються мовцями як репрезентанти семи “луг для випасання худоби”.

Номен *паша* – давнього походження і широко поширений у слов. мовах: <псл. **pasja*: **pasti*: укр. *пáша* “те саме, що й пасовище” [9, VI, с. 104], укр. діал. “тс.” [13, с. 158]; блр. *пáша* [15, с. 140], п. *pasza* “вигін, пасовище” [16, с. 114]. Апелятив *пашн'а*, хоч і подібний з попереднім за звуковим оформленням, має спільну семантику, але етимологічно є похідним утворенням від дрс. *пахати* “орати” з видозміненим значенням [9, IV, с. 325].

Лексема *ви́г'ін*, що має основне значення “луг для випасання худоби” (тс. зах.поліс. [14, с. 219]; тс. волін. *вѣпас*, *вігон* [2, с. 17, 18]; п. *wýgon* “місце за селом для пасовища худоби; дорога, якою женуть худобу на пасовище” [16, с. 119]), мотивується коренем дієслова *виганяти* і декларує можливості господарського використання такого географічного об'єкта.

Отже, зафіксовані апелятиви на позначення низовин репрезентують тісний взаємозв'язок із лексико-семантичними групами “рівнина”, “долина”, “болото”, “луг”, містять лексеми, що засвідчують перехід семантики, представляють загальноукраїнські моделі номінації (метонімізація основного значення, типові твірні основи та форманти) та мають діалектну і вузькоговіркову специфіку. Остання виявляється у побутуванні численних фонетичних та акцентуаційних варіантів, розширенні семантики окремих лексем.

Список використаних джерел:

1. Географічна енциклопедія України : [у 3-х т.] / за ред. О. Маринича. – К. : УРЕ, 1989-1993. – Т. 1-3.
2. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк. – Луцьк : Надстир'я, 1997. – 108 с. – (НАН України, Інститут української мови).
3. Дзендзелівський Й. Іван Огієнко – діалектолог і організатор діалектологічних досліджень / Й. Дзендзелівський // Записки наукового товариства імені Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 2000. – Т. ССXXXIX. – С. 257-269.
4. Етимологічний словник української мови : [в 7 т.] / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1982-2006. – Т. 1-5.
5. Марусенко Т. А. Матеріали к словарю украинских географических аппеллативов (названия рельефов) / Т. А. Марусенко // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика). – М. : Наука, 1968. – С. 206-255.
6. Марусенко Т. О. Українські назви рельєфів і реконструкція праслов'янської лексики / Т. О. Марусенко // Питання топоніміки та ономастики. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 142-147.

7. Сіденко Н. П. Географічна апелювативна лексика східностепових говірок Центральної Донеччини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Н. Д. Сіденко. – Донецьк, 2003. – 22 с. : табл., карти.
8. Словарь української мови : [в 4 т.] / [за ред. Б. Д. Грінченка] – К., 1958-1959.
9. Словник української мови : [в 11 т.] – К. : Наук. думка, 1970-1980.
10. Сохацька Є. І. Іван Огієнко – творець національної журналістики (за матеріалами журналу «Слово істини» та «Наша культура») / Є. І. Сохацька // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – Вип. 20. – С. 626-631.
11. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. З. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 244 с.
12. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды / Н. И. Толстой. – М. : Наука, 1969. – 262 с.
13. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья : словарь / Е. А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.
14. Шульгач В. П. Словник географічних термінів Західного Полісся / В. П. Шульгач // Ономастика України та етногенез східних слов'ян. – К., 1998. – С. 215-226.
15. Яшкін І. Я. Беларускія географічныя назвы: Тапаграфія. Гідралогія / І. Я. Яшкін. – Мінск : Навука і техника, 1971. – 256 с.
16. Nitsche P. Die Geographische Terminologie des Polnischen / P. Nitsche. – Köln : Graz, 1964. – 339 s.

The article analyzes the realization of the notion "lowland" in the dialectal speech, variation and oscillation of the meanings in the set lexems are stated. Typical general Ukrainian elements and local specific nomination of the geographical reality are distinguished.

Key words and word-combinations: lexem, sema, folk geographical terminology, Western Podilya dialectal speech.

Отримано: 2.07.2012 р.

УДК 070:007

І. О. Почапська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

**ІНШОКУЛЬТУРНІ ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ
У МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ ст.
(за матеріалами літературно-мистецького
тижневика «Мистецтво»)**

У статті мова йде про особливості засвоєння іншочультурних прецедентних феноменів (ІПФ) друкованою періодикою першої чверті ХХ століття. Аналізуються матеріали літературно-мистецького тижневика української секції Всеукраїнського «Мистецтво».

Ключові слова і словосполучення: іншочультурні прецедентні феномени, тижневик «Мистецтво».

Тексти будь-якого періодичного видання є географічним відбитком дійсності, текстуалізованою реакцією зв'язного мовлення на життя, чи, якщо конкретніше, на позалінгвістичні чинники, – тобто становлять дискурс.

Однією із специфічних особливостей дискурсів преси є мистецтво поєднання у собі рис інших дискурсів, а, отже, мова йде про інтердискурсивність. В цьому